

ŠKOLOVANJE ŽENSKJE DJECE U BIH U VRIJEME OSMANSKE OKUPACIJE 1463.-1878,

doc. dr. Snježana ŠUŠNJARA

Filozofski fakultet Sarajevo

Bosna i Hercegovina

Sažetak: *Kako je školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u prošlim vremenima bilo rijetkost i predstavljalo, često, kamen spoticanja između onih koji su bili za i onih protiv, ovaj će članak pokušati podrobnije osvijetliti to pitanje.*

Svako je doba imalo svoje argumente i razloge zašto su žene ostajale postrani kad je u pitanju obrazovanje. U osmanskom razdoblju djeca su školovana u konfesionalnim školama koje su bile na niskoj odgojnoj-obrazovnoj razini. Uglavnom su poučavani vjerski predmeti i osnove čitanja i pisanja. Muškoj je djeci bilo dopušteno ići u škole, a za žensku to nije bilo uvijek najsretnije rješenje. Ponekad bi se u tekstovima koji su obrađivali osmansko razdoblje pojavio lik pokoje učiteljice, ali bez ikakva uvoda i zaključka otkud je došla i gdje je svršila škole. Međutim, i ti podaci svjedoče da su žene, istina rijetke u vrijeme Osmanskog Carstva, uspijevale steći određeno obrazovanje ili barem pismenost.

Ključne riječi: *Osmanlijsko Carstvo, školovanje ženske djece, uvjeti u konfesionalnim školama, diskriminacija ženske djece, muškoj djeci bilo je dopušteno ići u škole*

U razdoblju osmanske okupacije (1463.-1878.) u Bosni i Hercegovini nije bilo državnih škola. Iako je pučko školstvo u ovo doba bilo nerazvijeno i nema ni traga osnovnim, srednjim ili visokim školama, ne može se reći da ovo razdoblje nije bilo bez određenog školskog nasljeđa. Kao kulturna središta tog vremena osobito su bili poznati stari srednjovjekovni samostani Kreševo, Fojnica, Kraljeva Sutjeska, manastiri Zavala, Žitomislići, Tvrdoš, Trebinje, te medrese i brojne džamije pri kojima su djelovali mektebi.¹ Dakle, prvi učitelji bili su svećenici, kaluđeri, imami i drugi vjerski službenici.

Vlasti se nisu puno brinule oko narodnog prosvjećivanja, što se vidi i iz nemara osmanske uprave u BiH da nešto osobito poradi na osnovnom školovanju

¹ Bevanda, M. (2001.), *Pedagoška misao u BiH, 1918-1941*. FF Sarajevo, str. 33.

djece. O tomu svjedoči i činjenica da za vrijeme 400 godina vladavine Osmanlija, osim otvaranja vjerskih škola i toleriranja postojećih srpsko-pravoslavanih i katoličkih vjerskih škola, nijedna državna osnovna škola nije otvorena.²

Nemuslimansko stanovništvo brinulo se o odgoju i obrazovanju svoje djece na način kako je to tada bilo moguće. Nastava se u ovim školama odvijala na materinskom jeziku, dok se nastava u muslimanskim vjerskim školama odvijala na turskom jeziku.³ Škole su bile dosta primitivne i uglavnom se sastojale od jedne prostorije. Bilo je i primjera da su djeca drugih vjeroispovijesti išla u jednu školu, jer druge škole nije bilo u blizini.⁴

Važno je napomenuti da je osmanska vlast prvi zakon o školstvu donijela 1869. godine pod imenom "Zakon o prosvjeti", koji je poslije popularno nazivan Zakonom o školama. Taj zakon je izazvao veliko iznenađenje među pukom i uglednicima toga doba, jer se pojavio pretkraj vladavine ove vlasti.

Zakon je predviđao otvaranje i obvezno pohađanje državnih osnovnih škola, ali do primjene ove zakonske odredbe nikad nije došlo. Po ovom zakonu djeca su se trebala odgajati u duhu odanosti osmanskoj državi, a nastava se trebala izvoditi na turskom jeziku, što je izazivalo velik otpor među nastavnicima postojećih konfesionalnih škola. Iako je zakon objavljen 1869. godine, godinama poslije još nije mogao stupiti na snagu, što zbog financijske situacije tadašnje Turske, što zbog otpora katolika i pravoslavanih da djeca idu u škole na turskom jeziku. Isto tako, ni muslimansko stanovništvo nije željelo da njihova djeca idu zajedno s kršćanskom. Već je postojao otpor školovanju ženske djece, a tek da se djeca međusobno miješaju – to nije dolazilo u obzir. Također, ni sam zakon koji je rađen prema općem turskom zakonu o školama nije odgovarao prilikama u kojima su se Bosna i Hercegovina nalazile pretkraj turske vladavine.⁵ Tako je ovaj zakon ostao na papiru, a dolaskom Austro-Ugarske situacija u školstvu znatno se mijenja, nabolje. Osobito se to odnosilo na školovanje ženske djece.

Škole za muslimansku djecu

Osmanlije su već u XV. stoljeću započeli s otvaranjem mekteba u Sarajevu. Bili su to sibjan-mektebi, početne vjerske škole. Mekteb je na turskom jeziku

² Bogićević, V. (1965.), *Historija razvika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 18.

³ Čurić, H. (1965.), *Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Naučno delo, Beograd, str. 40.

⁴ Ibid., str. 31.

⁵ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 13-18.

općenito označivao školu. Ovdje bi to bilo – škole za manju djecu. U narodu su popularno nazivani mejtefi, a u najstarijim dokumentima toga doba još su nazivani i muallimhane ili kuće za učenje. Uglavnom, po svojoj svrsi, mektebi su bili početne muslimanske škole u kojima se prvenstveno učilo arapsko pismo, pravilno čitanje Kur'ana, te propisi o islamskom vjerovanju i poslovanju. Učitelji su u ovim školama nazivani mualimima ili hodžama. Oni su djeci svojim primjerom pokazivali kako se ponašati na ulici, kod kuće, u društvu, te ih upućivali u razlikovanje dobra i zla, navodeći primjere iz života.⁶

Dakle, muslimanska su djeca pohađala mektebe, u kojima se uglavnom učilo moliti, ali i čitati i pisati. Mektebi se prvi put spominju u vakufnami (darovnici) džamije u Ključijama u Sarajevu 1477. godine, gdje se spominju ma'alihane, odnosno zgrade u kojoj radi učitelj. Mektebi su se otvarali uz džamije. Kako smo već spomenuli, Osmanlije su uz džamije otvarali i sibjan mektebe, početne škole za djecu, u kojima se učilo arapsko pismo radi čitanja Kur'ana, te se stjecao osnovni vjerski odgoj. U mektebima nisu predavani svjetovni predmeti. Oni su bili skromne privatne ustanove i za mušku i za žensku djecu. U njima su predavali učitelji (hodže) uz pomoć svojih pomoćnika (kalfi) i učiteljica (bula). Plaću su u poklonima darivali roditelji učenika. Nije bilo nastavnog plana i programa, niti nekih nastavnih sredstava. Sve se svodilo na mehaničko učenje i učenje napamet pojedinih stavki iz Kur'ana.⁷ Djeca bi obično sjedila na podu i slušala učitelja, imama, koji je i sam sjedio u jednom kutu sobu i djeci kazivao. Učionica se sastojala od jedne male, skućene prostorije u kojoj su djeca svih uzrasta zajedno sjedila. Bio je običaj da svako dijete donese po jedno drvo za loženje kako bi nastava mogla biti provođena i zimi. Nastava se odvijala na turskom jeziku, tako da su se djeca osim s arapskim upoznavala i s ovim jezikom. Glavni nedostatak nastave bili su udžbenici, jer se dugo vremena učilo iz udžbenika pisanih rukom, do pojave početnica tiskanih u Carigradu.⁸

S djecom se radilo individualno, pa su tako drugi učenici bili zanemarivani. U mektebu, kao početnoj vjerskoj školi, dijete je trebalo upoznati i islamske dužnosti i naučiti vjerske obrede. Kako smo već rekli, učenje se odvijalo mehanički, bez razumijevanja, jer dijete koje nije znalo turski nije razumjelo hodžu, niti se snalazilo u složenim tekstovima pisanim turskim i arapskim jezikom. Tako je ono prolazilo kroz knjigu *kao čovjek zavezanih očiju kroz nepoznat kraj*.⁹

⁶ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 112.

⁷ Pejanović, Đ. (1953.), *Srednje i stručne škole u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str. 34.

⁸ Ćurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 65-66.

⁹ Muftić, M. H., *Naša nastava, Behar*, br. 17, Sarajevo 1904., str. 262.

Glavno sredstvo odgoja bile su tjelesne kazne. Žensku i manju mušku djecu hodža je rjeđe šibao, *zato što je ženskoj djeci trebalo sačuvati stid, a manja muška smatrana su nevinom*. Roditelji se nisu bunili protiv kažnjavanja. Štoviše, po dovođenju djece u školu, rekli bi: *Tvoje meso, moje kosti*, što je značilo da hodža može tući dijete ako što skrivi, ali ga ne bi smio prebiti do kostiju.¹⁰ Koliko su se djeca bojala mekteba, svjedoči i narodna predaja:

Moje mejtefe, moj veliki strahu!

Dosta ti sam straha podnijela,

*Dok sam sitnu knjigu naučila!*¹¹

Kako nastava nije bila obvezna, tako ni djeca nisu dolazila redovito. Stoga je i položaj učitelja bio nesiguran i slabo plaćen, a ni nastava nije bila osobito kvalitetna. Trajanje školske godine nije bilo utvrđeno, a nije bilo ni utvrđenog propisa o starosnoj dobi učenika.¹²

Kao što vidimo, mektebi se mogu promatrati kao ustanove za osnovnu pismenost, kako to Bogićević navodi, jer bosanski muslimani nisu posjećivali drugih škola u to doba, niti su se koristili drugim pismom osim arapskog kao pismom svakodnevne korespondencije. Stoga su oni arapsko pismo, prilagođeno narodnom govoru, upotrebljavali kao svoje narodno pismo. Već smo rekli da su postojale su tri vrste sibjan mekteba: za mušku djecu, žensku i mješoviti. Bogićević navodi da je stanoviti Hadži Husein Mačkar na Vratniku u Sarajevu imao mekteb u svojoj kući, gdje su zajedno učila i muška i ženska djeca. Takvih slučajeva bilo je više.¹³ U mješovitim mektebima ženska su djeca sjedila odvojeno, obično iza muške, dok se u mektebima s manjom djecom nisu pravile spolne razlike i djeca su sjedila svrstana po lekcijama.¹⁴

U nekim mjestima žensku su djecu poučavale bule. Bile su to uglavnom siromašnije žene, koje su po mahalama osnivale mektebe, obično u sobici u kojoj su i stanovale. Živjele su od onoga što bi učenice donijele, uglavnom od skromnih priloga. Stoga su one primale što više učenica, koje su poučavale pojedinačno. Kako nisu mogle svu djecu "preslušati", pomagale bi im starije učenice. Nastava

¹⁰ Čurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 66.

¹¹ Ibid, str. 66.

¹² Čurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 67-73.

¹³ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 114.

¹⁴ Čurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 74.

se svodila na učenje bez razumijevanja i napamet, što se onda odražavalo i na rezultat, koji je bio slab.¹⁵

U službenom listu *Bosanskog vilajeta* iz 1870. godine stoji zapisano: *U Sarajevu u Carevoj mahali bila je jedna ženska škola u kojoj se je predavala nauka ženskih radova i neki književni predmeti, no od nekoga vremena bilo je prestalo predavanje u ovoj školi, premda se za nju neprestano plaća trista i osamdeset groša mjesečno i tako je već bilo došlo do toga da se škola zatvori, no pošto njegova preuzvišenost valija i Hajdar efendija mufetiš hućam vilajetski ovu školu u prizrenje uzeše i da se ne bi zatvorila, pošto je s mnogo truda i troška podignuta i držana, sada razna sredstva potraživavši doznadoše da je tome uzrok učiteljka iste škole, jer nema znanja ni sposobnosti školu izdržavati, zaključiše da se druga imenom Nefisa postavi za učiteljku te škole s platom od sto i pedeset groša mjesečno, i da se još što treba u toj školi nabavi i popravi. Dalje naredeno je i to, da se ženska djeca iz drugih škola primaju u istu, kao što se muška u ruždiju primaju. Ovo je zaključeno u školskoj komisiji vilajetskoj i odobreno od njegove preuzvišenosti valije.*¹⁶

Ćurić spominje i ženski mekteb za sluškinje, koji su pohađale sluškinje sarajevskih obitelji koje zbog obavljanja kućnih poslova nisu mogle ići u mekteb s drugim učenicama. U ovom mektebu nastava je počinjala u 9 sati ujutro. Mekteb je postojao do prve polovice XIX. stoljeća, kada je zatvoren.¹⁷

Medrese su bile odgojno-obrazovne institucije internatskog tipa, za viši stupanj obrazovanja. Muderris je bio predavač u školi. Nastava je održavana prema godinama učenja, stoga se učenici nisu dijelili prema razredima nego prema stupnju svoga uspjeha. Nastavni su sadržaji i ovdje bili isključivo vjerskog karaktera, a znatno poslije uvode se i svjetovni predmeti. Kada bi završio sve stupnjeve izobrazbe, nakon 12-16 godina, svaki svršeni polaznik dobivao je diplomu od svog muderrisa, a time i pravo da može i sam predavati drugima. Najstarija medresa na ovim prostorima jest Gazi Husrev-begova, izgrađena 1537. godine.¹⁸ Ona je i danas u funkciji, ali za razliku od ranije, podijeljena je na mušku i žensku.

U drugoj polovici XIX. stoljeća osnivane su ruždije, koje su bile na razini nižih gimnazija (osmanska niža srednja škola) i trajale su četiri godine. Te su

¹⁵ Ibid., str. 74.

¹⁶ Ćurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*. Veselin Masleša, Sarajevo, str. 88.

¹⁷ Ibid., str. 92.

¹⁸ Ćurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*. Veselin Masleša, Sarajevo, str. 103.

škole osposobljivale učenike za nastavak školovanja i za činovnička zvanja.¹⁹ Prema Ćuriću, ruždije su pohađali i nemuslimani, katolici, pravoslavni i Židovi.²⁰ Prema nekim izvorima, u BiH je u razdoblju od 1869. do 1878. godine otvoreno 18, a po drugima preko 30 ruždija. U njima se poučavalo vjeronauk, orijentalne jezike, crtanje, geometriju, tjelovježbu, knjigovodstvo, francuski jezik.²¹ Ženama pristup u ove škole nije bio omogućen.

Godine 1869. otvorena je škola za obrazovanje učitelja u medresi Isa-begova vakufa u Sarajevu i zvala se Dar-ul-mualimin. Kraj osmanske okupacije zatekao je u BiH ukupno 847 mekteba. Đorđe Pejanović navodi da je u BiH 1876. godine bilo 43 medrese.²²

Srpsko-pravoslavne škole

U literaturi se još davne 1747. godine spominje gospoža Evrozija kao učiteljica pravoslavne ženske djece u Sarajevu, o čemu se poslije više ne nalazi traga, ali se zato pouzdano zna da je u Sarajevu 1854. godine otvorena osnovna škola za žensku djecu. Poslije se ženske škole spominju i u Brčkom i Mostaru. Dakle, polovicom XIX. stoljeća i ženska pravoslavna djeca kreću u školu. Važno je istaknuti da nastavu nisu više izvodili polupismeni učitelji, kao prije, nego dolaze školovani učitelji iz drugih krajeva, kao i učitelji koji su u to doba završili Pravoslavnu bogosloviju u Banja Luci. Crkvene su općine bile zadužene za financiranje učitelja, a negdje su za to postojali i posebni fondovi, pa više nisu roditelji darivali škole kao prije. Ovo je važilo i za muške i za ženske škole.

Knjige su, većinom, nabavljane iz Beograda, a poslije su domaći udžbenici tiskani u Sarajevu, u Vilajetskoj tiskari.²³

Sredinom XVIII. stoljeća izgrađena je srpska osnovna škola sa svim odlikama konfesionalne škole toga doba. U njoj su se, nakon nekog vremena, školovala i ženska djeca, koja su imala svoju učiteljicu. Mušku je djecu poučavao učitelj. Učitelji su bili nagrađivani od roditelja. Pritom je važno napomenuti da sva djeca nisu jednako plaćala. Ona iz bogatijih obitelji davala bi više, a za siromašniju je općina namirivala koliko je trebalo. Ugovor u vezi s učiteljskom službom sklapao se između crkvene općine i učitelja.²⁴

¹⁹ Bevanda, M. (2001.), *Pedagoška misao u BiH, 1918-1941*, FF Sarajevo, str. 40.

²⁰ Ćurić, H. (1983.), *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 147-151.

²¹ Bevanda, M. (2001.), *Pedagoška misao u BiH, 1918-1941*, FF Sarajevo, str. 40.

²² Pejanović, Đ. (1953.), *Srednje i stručne škole u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str. 38.

²³ *Enciklopedija Jugoslavije 2*, Bosna i Hercegovina, Zagreb MCMLVI, str. 63.

²⁴ Bogičević, V. (1965.), *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 26.

Učitelj se u srpskim osnovnim školama još nazivao i daskal. Ovaj naziv srećemo sve do XIX. stoljeća, kad se u Sarajevu spominje *učitelj Simeon Todorović*. Naziv daskal grčkog je podrijetla (od *didaskalos* – *učitelj*) i navodi na pretpostavku da su u BiH prve osnovne škole bile grčkog tipa, gdje su čitane knjige vjerskog karaktera. Učiteljice su pak nazivane «gospođama», a učiteljicu Mariju Petrović u Mostaru nazivali su «gospođica Marija». Za učiteljicu Ljubicu Atanacković u Sarajevu kaže se u ugovoru da je «učiteljka», a tako se spominje i Staku Skenderovu, o kojoj će više govora biti poslije. Taj je naziv ostao sve do 1878. godine.²⁵

Kako se u početku radilo samo o opismenjivanju, tako je do uređenja osnovnih škola dužnost učitelja mogao vršiti svatko tko je bio pismeni i zainteresiran za taj rad. Tako su posao *učitelja* u početku obnašali *zanatlije* u svojim radionicama. Sarajlije se šezdesetih godina obraćaju pismeno u Novi Sad da im odatle dođu kvalificirani učitelji, osobito oni koji znaju njemački jezik, potreban trgovcima. Tako su iz Vojvodine počeli dolaziti učitelji koji su se pokazali vrijedni i sposobni.²⁶

Dakle, u srpskim su školama do dolaska Austro-Ugarske kao učitelji radili kaluđeri, sveštenici, bogoslovi, manastirski đaci, trgovci, zanatlije, svršeni učenici osnovne škole i samouci. Tek krajem prve i početkom druge polovice XIX. stoljeća javljaju se kvalificirani učitelji i učiteljice.²⁷

Pejanović navodi da je bilo 56 škola krajem osmanske vladavine. Učenika je bilo 3523²⁸, a učitelja 75 (od toga devet učiteljica²⁹).

Škola Staka Skenderove

Prvu privatnu žensku školu u Sarajevu osnovala je 1858. godine Staka Skenderova, hrabra i pismena žena, koja se nije bojala javnih osuda. To je bila osnovna škola, s dodatnim predmetom – ručnim radom. Škola je bila priznata i poštovana od tadašnjih vlasti, čemu u prilog svjedoči i činjenica da ju je potpomagala i turska vlast. Iako je Staka bila pravoslavna, njezinu su školu pohađale i djevojke drugih konfesija, kao i kćeri Topal-Osman paše, tadašnjeg upravitelja grada. Prema podacima, ta je škola osposobljivala nastavnički kadar za ženske škole u bosanskom vilajetu. Međutim, Staka je stalno bila na ratnoj nozi sa srpskim trgovcima zbog njihove pohlepe za novcem i nebrige za sirotinju, pa su stoga i oni nju i njezin rad omalovažavali. Nisu dolazili na javne ispite,

²⁵ Ibid., str. 43-45.

²⁶ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 45-46.

²⁷ Ćurić, H. (1965.), *Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Naučno delo, Beograd, str. 43.

koji su bili važan događaj u to doba. Naime, na kraju školske godine polagani su godišnji ispiti kojima su, osim roditelja, nazočni bili i predstavnici vlasti te inozemni diplomati, konzuli, u Sarajevu. Prvi prilog o održavanju ispita u ovoj školi objavio je list *Bosanski vjestnik* 1866. godine. Tako je napisano da: *Ispit držat je bio nad djecom iz sva tri razreda, i zadovoljio je svakoga, te zaslužuje pohvalu kako upraviteljka gospa Staka tako i učiteljka gospođica Draginja radi lepoga i dobroga uspjeha djece u naukama.*²⁸ O važnosti Stakine škole govori i veliko zanimanje javnosti, te stalno pisanje lokalnog tiska o godišnjim ispitima ove škole. Tako je list *Bosna* izvijestio o ispitu održanom 1874. godine, koji je bio i posljednji ispit u toj školi: *...konzuli su rekli da se ovi radovi mogu sa radovima najboljih evropskih škola uporediti.* Međutim, kako smo već spomenuli, ugledni srpski trgovci i crkveni odbornici bojkotirali su ove ispite i nisu se pojavljivali među uzvanicima, jer nisu odobravali rad Stake Skenderove i njezinu predanost obrazovanju ženske djece. Tako dopisnik lista *Napredak* iz Sarajeva 1865. godine prigovara Gavri Vučkoviću što je dao vladinih pet tisuća groša školi Stake Skenderove i što hvali njezine učenice. U prilog važnosti Stakine škole govori i pismo jednoga stranca iz 1868. koji iz Sarajeva piše svome prijatelju u Zagreb. Naime, opisujući kulturnu zaostalost u Sarajevu i opće prilike življenja, on kazuje: *No jedno je, što nam se vrlo daje na čudo. Usred Sarajeva, gdje korov divljaštva raste bujno, nikla jedna učiteljka, djevojka, po imenu Staka Skenderova, koja nam se čini kao Deifoba, koja u opustjeloj kakvoj pećini proriče usamljenih glasova žive istine. Ta usamljenica u pustinji, progonjena po neizobraženom općinstvu, sama otvori djevojačku učionicu.*²⁹ Usprkos zaprekama i nerazumijevanju, Staka je nastavila s radom sve do dolaska Austro-Ugarske. Tada se sklanja kod Mis Irby i tu ostaje sve do tragične smrti na Ilidži, kada ju je pregazila kočija.

Škola Mis Irby

Druga škola za žensku djecu u Sarajevu bio je Zavod Mis Irbijeve, kako su je tada popularno nazivali. To je škola koju su u Sarajevu osnovala dvije Engleskinje, Adelina Irby i Mis McAnsey, 1869. godine. One su bile imućne Engleskinje koje su putovale po svijetu želeći upoznati različite kulture i narode. Tako su bile u Grčkoj, Turskoj, Albaniji te u Bosni, u koju su se odlučile i vratiti. Kako su one na svojim proputovanjima posjećivale krajeve koji su još bili pod turskom okupacijom, zanimale su se za obrazovanje kršćana i za uvjete njihova života.

Iako su, prema nekim izvorima, donijele iz Beograda pismo preporuke uglednim sarajevskim Srbima, nisu naišle na dobar prijam. Kako su one bile

²⁸ URL:sarajevo.co.ba/staka-skenderova.

²⁹ Ibid.

protestantske vjere, a podržavao ih je i njihov ispovjednik, pruski konzul u BiH Otto Blau, lokalno pravoslavno i katoličko stanovništvo nije ih gledalo blagonaklono. Ipak, one su marljivo radile i osvajale simpatije osmanskih vlasti, koje im daju dozvolu za otvaranje škole u Sarajevu. Tako 1869. godine Mis Irby od sultana dobiva ferman da može podići zgradu za svoju školu. Školu su u početku pohađale učenice svih vjeroispovijesti, a poslije su ostale isključivo učenice pravoslavne vjere, te se stoga ona i tretirala kao srpski zavod. Uz školu je bio izgrađen i internat u kojem su stanovale siromašne učenice. Nakon odlaska McKenzijeve, koja se udaje u Italiju za britanskog plemića, Mis Irby nastavlja voditi školu sama.³⁰ Škola prestaje s radom nakon njezine smrti, 1911. godine. Danas u Sarajevu postoji ulica koja nosi naziv Mis Irby, u središtu grada, gdje je nekada bila njezina škola.

Škola je imala karakter zavoda za žensku djecu s tri razreda. Pohađala su je i katolička djeca (dvije djevojčice iz Fojnice i jedna iz Konjica), ali su poslije ispisane jer se sumnjalo da Mis Irby širi protestantsku propagandu, pa su poslije toga ostala samo srpska djeca. Cijena je bila umjerena. Predavani su sljedeći predmeti: prva znanja iz osnovne pismenosti na osnovi bukvara i čitanke; gramatika srpskog jezika, historija, zemljopis, račun, crtanje, crkveno i notno pjevanje i ručni rad. Posebno su predavani i vjerski predmeti. Održavani su godišnji ispiti na koje su dolazili predstavnici turske vlasti, strani konzuli i ugledni građani Sarajeva. Zavod je prestao s radom 1875. godine.³¹ Školu je financirala Mis Irby uz pomoć imućnih ljudi i fondova iz Engleske. Siromašne učenice besplatno su boravile u internatu.³²

Škola se postupno razvila u Zavod s osam razreda, u kojem je bila osnovna škola u trajanju od četiri godine, viša djevojačka u trajanju od jedne godine i učiteljska škola, koja je trajala tri godine.³³

Ćurić navodi kako je ovaj zavod bio prva srednja ženska škola u BiH, u kojoj su se odgajale učenice da budu *kulturne i vrijedne domaćice i dobre učiteljice*.³⁴

³⁰ Papić, M. (1972.), *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 23-27.

³¹ Bogičević, V. (1965.), *Istorija razvitka osnovnih škola u BiH*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 54-55.

³² Papić, M. (1972.), *Školstvo u BiH za vrijeme Austro-ugarske okupacije*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 357.

³³ *Naša škola*, br. 10, Sarajevo, 1950., str. 43.

³⁴ Ćurić, H. (1965.), *Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Naučno delo, Beograd, str. 46.

Katoličke osnovne škole

Kako smo već u naglasili u uvodnom dijelu, nakon osmanskog prodora u Bosnu i potpune okupacije, franjevci nastavljaju svoju prosvjetno-kulturnu djelatnost, započetu u vrijeme Bosanskog Kraljevstva, ali sada u puno težim uvjetima. Tako se u 13 samostana, preostalih nakon okupacije, školuju ne samo mladići kandidati za buduće svećenike nego i mnogi drugi. Bosanski biskup fra Franjo Baličević piše Svetoj Stolici 1591. godine da u preostalim samostanima *braća drže i škole, te da podučavaju čitati, pisati i malo slovnice, te kršćanski nauk u latinskom i slavenskome jeziku*.³⁵ Ovo potvrđuje i dozvola osmanskih vlasti iz 1594. godine kojom se dopušta franjevcima da mogu djecu učiti u samostanima i selima.³⁶ *I u istinu su franjevci zalazili po privatnim kućama da podučavaju u knjizi jer im je to bio najsigurniji način do poduke u vjeri, te su stoga revno djelovali u svom puku da ih bude što više koji će znati čitat' i pisat', a šireći svoje knjige među nepismene župljane, iztumačeći svojim čeljadima istinu vjere, ili vršeći druge pobožnosti*.³⁷ Sličnih svjedočanstava ima i kod drugih franjevačkih povjesničara i kulturnih djelatnika.³⁸

Papinski pohoditelj Atanazije Georgiceo izvješćuje 1626. godine da je u franjevačkim samostanima osim mladića koji se školuju za svećenički poziv bilo i po desetak onih koji su radili svakovrsne poslove.³⁹ Da ovo nije bila rijetka pojava, svjedoči i fra Franjo Varadinac, koji je 1679. godine zabilježio *da su franjevci u Srebrenici, Kreševu i Gradovrhu s teškom mukom izdržavali po 10 djece i njih podučavali*.⁴⁰ Ali, unatoč svim teškoćama, rastao je broj pismenih, te je fra Anto Gabeljak, provincijal Bosne Srebrene, s ponosom napisao Kongregaciji za širenje vjere u Rimu 1685. godine *da u Bosni ima više žena i čobana, koji znaju čitati i pisati, što će se jedva naći u zadarskoj nadbiskupiji*.⁴¹ Čorović komentira da ovome u prilog govori i tiskanje Divkovićeve knjige i njihovo rasturanje kroz narod, jer *za nepismen svijet se nitko ne bi izlagao ovim troškovima*.⁴² Divkovićeve

³⁵ Jelenić, J. (1990.), *Kultura i bosanski franjevci, I 1912/15*, Svjetlost, Sarajevo, str. 210.

³⁶ Matasović, J. (1930.), *Regesta foiniceusia*, Spomenik Srpske akademije LXVII, drugi razred, 53, Beograd, str. 121.

³⁷ Batinić, M. V. (1913.), *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV-XX*, Zagreb, str. 149-150.

³⁸ Čturić, L. (1926.), *Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća*, Sarajevo.

³⁹ Bogićević, V. (1975.), *Pismenost u Bosni i Hercegovini od 9. stoljeća do 1918. godine*, Sarajevo, str. 186-187.

⁴⁰ J. Jelenić (1990.), *Kultura i bosanski franjevci, I i II 1912/15*, preslik, Svjetlost, Sarajevo, str. 211.

⁴¹ Ibid., str. 211.

⁴² Čorović, V. (1925.), *Bosna i Hercegovina*, Grafički zavod "Makarije", Beograd, str. 132.

Nauk karstianski smnoziemi stvari duhovniemi (Mleci, 1616.) tiskan je oko 25 puta.

U ovo je doba poznat i pojam samoučko opismenjivanje, kao *najstarija škola koju je stvarao narod*. Ovaj način opismenjivanja bio je isti kod svih naroda u BiH. Karakteristično je da su se kod bosanskih Hrvata toga doba opismenjivale i žene. Proces je tekao tako da su opismenjени poučavali nepismene i tako se pismenost širila. Prvo se učilo čitanje pa onda pisanje.⁴³

Jedna od najpopularnijih početnica tzv. bukvara za učenje čitanja i pisanja bila je ona biskupa fra Augustina Miletića (1763., Fojnica – 1831., Vidoši kod Livna) *Početak slovstva i nauka krstjanskoga*, tiskana u Splitu 1815. i 1822. godine. U narodu je bila poznata kao “Biskupovača”. Ta je početnica imala desetak stranica i bila je pogodna za opismenjavanje širih narodnih masa. Kako je škola u to doba bilo vrlo malo, upotrebljavala se za samoučko opismenjivanje samog naroda. Jelenić ističe: *Pa buduć u ta vremena još ne bijaše dopušteno graditi škole, franjevci su održavali neku vrstu analfabetskih tečajeva među bosanskim katolicima, služeći se pri tom bukvarom biskupa Miletića*.⁴⁴ Tu je još i knjiga fra Tome Babića *Cvyt razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1726.) zvana “Babuša”.

Treba istaknuti da se biskup Miletić zalagao za Lancasterovu metodu poučavanja među narodom, koju je poslije spominjao i Jukić. Jelenić iznosi mišljenje biskupa Miletića, koji kaže *da oni koji slova poznaju stave svoju pomnju za uživbat dicu mušku i žensku u poznanstvu i sastavljanju Slova: a kad Dica nauče neka i oni drugim neumitnim pokazuju*.⁴⁵ Učenje po početnici biskupa Miletića bilo je veoma teško jer se radilo po metodi “slabikanja”, koja se u školama zadržala do druge polovice XIX. stoljeća. Tu su metodu čitanja i pisanja, uz franjevce, podržavali i svjetovni učitelji. Činili su to u Livnu zanatlije Mato Kasalo i krznar Franjo Đogić, a u Varešu Juro Rajić.⁴⁶ I u Kreševu se provodila praksa da pismeni članovi obitelji poučavaju nepismene koji su pokazivali želju za znanjem.⁴⁷ Analfabetskim tečajevima bile su obuhvaćene i djevojčice koje se nisu mogli školovati u samostanskim školama, kao i djevojke, žene i majke. To se postizalo tako što su opismenjени dječaci poučavali svoje sestre i rođakinje, a one su poslije kao majke prenosile znanje svojoj djeci.⁴⁸

⁴³ Bogičević, V. (1975.), *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 188.

⁴⁴ Jelenić, J. (1990.), *Kultura i bosanski franjevci, I i II 1912/15*, preslik, Svjetlost, Sarajevo, str. 212.

⁴⁵ Ibid., str. 212.

⁴⁶ Kristić, I. A. (1955.), Dvije osnovne škole franjevaca u Kreševu, *DP 4/5*, sv. 1-4, str. 262-265.

⁴⁷ Batinić, M.V. (1913.), *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV-XX*, Zagreb, str. 155-156.

⁴⁸ Knežević, A. (1884.-5.), *Povjesnica spadajuća na novoimenovani franjevački samostan u Jajcu*, knj. II, str. 64.

Talijanski putopisac Alberto Fortis svjedoči da je na dalmatinske prostore prenesen neki oblik analfabetskog opismenjivanja, te da je kršćanski puk tih krajeva čitao djela pisana bosančicom, spominjući kako su *rado čitali neku debelu knjigu kršćanskog nauka, te moralne i povijesne sadržine, koju je napisao neki P(ater) Divković*. Tu je knjigu katolički puk tako dobro znao da bi ponekad ispravljao propovjednika ako bi nešto krivo naveo.⁴⁹

Četrdesetih godina XIX. stoljeća fra Ivan Jukić, a poslije i fra Grgo Martić pokreću pitanje osnovnog školstva katoličke djece u Bosni i Hercegovini. Njih će dvojica biti zapamćena kao najzaslužniji za obrazovanje i kulturu katoličkog puka u BiH u ovom razdoblju. Fra Jukić se najneposrednije angažirao oko otvaranja škole u Varcar Vakufu 1849. godine. Napisao je početnicu *Početak pismenstva i napomena nauka kerstjanskoga na službu pučkih učionica u Bosni*. Knjiga je tiskana u 1848. u Zagrebu posredovanjem Ljudevita Gaja, kojega Jukić upoznaje za vrijeme studija filozofije u ovom gradu. Početnica je imala tri izdanja. U svom časopisu *Bosanski prijatelj* iz 1850. godine fra Jukić piše da ima pet škola, i to u Fojnici, Kreševu, Travniku, Livnu i Varcaru. On sam je bio učitelj u školi u Varcaru. O tom piše: *Moja varcarska ovako stoji: 18 kerstjanske muške i 12 ženske; ristjanske 17 dietce broji; među ovim posljednim imaju tri oženjena đakona koji će se zapopiti*. Iz ovog se vidi da su se u to doba, uz fra Jukićevo zalaganje, zajednički školovala i uzdržavala katolička i pravoslavna djeca, obaju spolova.⁵⁰ Kovačić navodi da je ovo bila prva višenacionalna i višekonfesionalna škola u BiH.⁵¹

Kako bi uputio na potrebu školovanja širokih narodnih masa, fra Jukić piše Porti u Carigrad pismo. Uputio je sultanu Abdul-Medžidu predstavku koja je od turskih vlasti i Porte shvaćena kao protudržavni akt. U 28 točaka, Jukić iznosi *da je slobodno svakoj občini učionice i škole zavoditi, učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, svi da se iz zemaljske kase platjaju, a da je slobodno učenike radi većeg napretka u druge države slati. Jer, brez nauke neima sreće, neima blagostanja*, zaključuje Jukić.⁵² Zbog ove predstavke fra Jukić prognan je u Malu Aziju, odakle se vratio iscrpljen i bolestan, i umro u Beču u bolnici.

Fra Grgo Martić (1822.-1905.), kao i fra Jukić, dao je značajan doprinos pismenosti i otvaranju škola. Još je 1865. godine njegovim zagovorom dok je bio župnik u Sarajevu otvorena osnovna škola. Dževdet-paša daruje novčanu

⁴⁹ Fortis, A. (1974.), *Viaggio in Dalmazia*, I-II (1774), Sarajevo, str. 61-62.

⁵⁰ Papić, M. (1972.), *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 29.

⁵¹ Kovačić, A., *Pučko školstvo bosanskohercegovačkih Hrvata do 1878. godine*. Hrvatski narodni kalendar, 1994., HKD „Napredak“, str. 275.

⁵² Bogičević, V. (1975.), *Pismenost u BiH*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 217.

pomoć za njezinu gradnju. Imala je tri razreda, a učilo se čitati, pisati latinicom i ćirilicom, nauk vjere rimokatoličke, opća povijest, opći zemljopis, računica, hrvatski i talijanski jezik, a po mogućnosti njemački i francuski. Škola je bila otvorena djeci svih vjeroispovijesti, obaju spolova. Nastava je bila besplatna. Škola je nazvana realnom, premda je bila osnovna, jer je program bio proširen, a učili se i strani jezici. Fra Grgo je izdao i nova pravila o organizaciji i nastavi škole, kojima se regulirao ukupan život škole.⁵³

Krajem osmanske okupacije, osnovne škole za katoličku djecu osnivaju i časne sestre, reda sv. Vinka, koje stižu u Bosnu 1871. godine iz Zagreba. Ove redovnice otvaraju škole po cijelom području tadašnje zemlje, poučavajući žensku i mušku djecu vjerskim i svjetovnim predmetima. Prvu školu otvaraju u Sarajevu 1871. godine, a poslije i u Mostaru, 1872. godine. God. 1872. otvaraju i školu u Docu kod Travnik i Banja Luci te u Livnu 1874. godine.

Njihove su škole bile dobro organizirane i dobivale godišnje subvencije od Beča. Bile su po volji austrijske vlasti, koja je već tada imala svoje konzularne urede u BiH i nadgledala, uz ostalo, i situaciju u školstvu, nastojeći nametnuti svoje ideje kroz udžbenike i subvencije. Ove časne sestre bile su i učiteljice koje su imale završenu učiteljsku školu. Ponekad se u tim školama zatekao i učitelj franjevac, a ponekad i svjetovna učiteljica. U nastavu je uvedena zorna obuka, što je za to vrijeme bila velika novost i značajan doprinos odgojno-obrazovnom procesu.⁵⁴

U katoličkim školama nastavu su izvodili franjevci i časne, ali i učitelji svjetovnjaci, kojih je ipak bilo u manjem broju. Nastavni upotrebljavani su po uzoru na one u Hrvatskoj, kao i knjige koje su pisali sami franjevci ili su ih uvozili iz Hrvatske. Škole su uzdržavali franjevci i roditelji djece, a pomagala je povremeno i bečka vlada. Stoga su se u Sarajevo slala godišnja izvješća austrijskom generalnom konzulu. Od 1855. godine bečka vlada daje stalnu pomoć u iznosu od 1575 forinti. To joj je davalo pravo nadzora nad ovim školama, što franjevci nikako nisu odobravali. Dapače, čak su i bojkotirali ovu suradnju na razne načine. Uz ove načine uzdržavanja, osnivali su se i fondovi, te je tako u Livnu bio osnovan fond za školovanje katoličke i pravoslavne djece.⁵⁵

Godine 1840. franjevci podižu zasebnu školsku zgradu u Kreševu. Nakon više godina, točnije 1861. godine, podižu još jednu. U ovim školama se učilo prema utvrđenom načinu rada iz knjiga koje su stizale iz Zagreba i Beča. Ispiti su se polagali pred komisijom u kojoj su bili franjevci, roditelji djece i turski

⁵³ Pejanović, Đ. (1953.), *Srednje i stručne škole u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str. 38.

⁵⁴ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 104.

⁵⁵ Pejanović, Đ. (1953.), *Srednje i stručne škole u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str. 29-30.

upravni činovnik (kajmakam). Za dobre ocjene učenici su dobivali i nagrade.⁵⁶ Fra Danijel Ban, koji je bio učenik u jednoj od ovih škola, o tome piše u svojoj kronici: *U moje doba bio o. Fra Franjo Milošević, koji je nas djecu vrlo volio i strpljivo podučavao u čitanju, pisanju, računu, zemljopisu, pjevanju od jutra do podne i poslije večernje (oficija), ele po vas dan osim četvrtka i svetkovina. Nije bilo razreda, nego svakog napose se učilo, kako je tko napredovao... Isti je prije podne podučavao muške, a poslije podne žensku djecu.*⁵⁷

Na ženskim odjelima franjevačkih škola radili su franjevci, ali i svjetovne učiteljice. Tako se u Fojnici spominje Marija Baković, a u Livnu 1875. godine Genoveva Horvatin. Njihove plaće bile su iste kao u učitelja i ugovorom su potvrđivane.

Od sedamdesetih godina uvodi se postupno nastavni plan i program kakav je bio u osnovnim školama u Hrvatskoj. Učila se i ćirilica i latinica. Narodni se jezik redovito nazivao hrvatskim, a sve manje bosanskim. Bogićević ističe kako su Osmanlije izričito zahtijevale naziv bosanski za jezik.⁵⁸

Godine 1871. bilo je 29 pučkih škola u Bosni. U Hercegovini ih je zabilježeno pet u 1878. godini. Prema izvješću Zemaljske vlade iz 1879. godine, katoličkih škola je bilo 54 u BiH, s 2295 učenika obaju spolova.⁵⁹

Zaključak

Kao što vidimo, osmansko doba nije pridonijelo osobitom razvoju školstva u tadašnjoj Bosni i Hercegovini. Naprotiv, vlast je strogo kontrolirala i pratila rad postojećih konfesionalnih škola. Vidljivo je da su sve tri tada postojeće konfesije u BiH nastojale svaka na svoj način riješiti ovo pitanje, ulažući skromne, ali za to doba velike napore, kako bi opismenili djecu i odrasle. Očito je da nisu nailazili na razumijevanje osmanske vlasti, te se, stoga, svaki narod okretao svojoj religijskoj skupini tražeći pomoć. Imajući u vidu sve ove činjenice, vidimo da se i školovanje ženske djece odvijalo mučno i sporo, i da je u siromašnim uvjetima življenja svako opismenjivanje bilo smion čin. Srećom, uvijek je bilo pojedinaca koji su se borili za narod i njegovo izvlačenje iz mraka neznanja. Franjevci su, očito, odigrali veliku ulogu u ovim nastojanjima. Međutim, ne smijemo zanemariti ni ulogu dviju strankinja koje dolaze u potpuno nepoznat kraj i ne štede ni novca

⁵⁶ Kristić, I. A. (1955.), Dvije osnovne škole franjevaca u Kreševu, *DP 4/5*, sv.1-4, str. 262-265.

⁵⁷ Drljić, R. prema Kovačić, A., *Pučko školstvo bosanskohercegovačkih Hrvata do 1878.godine*. Hrvatski narodni kalendar, 1994., HKD „Napredak“, str. 275.

⁵⁸ Bogićević, V. (1965.), *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*. Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, str. 93-104.

⁵⁹ Ćurić, H. (1953.), *Osnovne škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini 1871-1878*, Naša škola, str. 283.

ni truda kako bi ženskoj djeci omogućile osnove čitanja i pisanja, te praktičnu nastavu, koja im je trebala olakšati život. Tu je i Staka Skenderova, koja je bila znatno ispred svog vremena i koja se usprotivila predstavnicima naroda iz kojeg je potekla, a sve za dobro mlade ženske populacije. Ove su žene, zajedno sa svojim učenicama, izazvale tadašnju javnost i pokrenule burne reakcije pripadnika svih vjeroispovijesti, ali nisu odustajale. Nije čudo da ih se u Sarajevu i danas ljudi sjećaju i rado spominju. Zahvaljujući njima, ženska su djeca dobila priliku poviriti u svijet knjige i pisma, te tako osvijestiti važnost svoje uloge u društvenoj zajednici, koja nije bila zanemariva iako se sve činilo da se takvom ne prikaže.

Bilo je puno nedostataka u tadašnjem odgojno-obrazovnom sustavu, ako ga uopće možemo tako nazvati, ali ipak se mora priznati da su ove škole bile prvi začeci javnog školstva na ovim prostorima. Kako Ćurić navodi: *Kvalitet navedenih škola u poređenju s kvanitetom znatno zaostaje. Promatrane iz današnje perspektive, one odišu primitivnošću i imaju nedostataka. Ali ako se imaju na umu uopšte prilike koje su vladale u Bosni i Hercegovini, kao perifernoj oblasti turske države, biće nam razumljivija ta primitivnost kao i nedostaci.*⁶⁰

Literatura:

1. Batinić, M.V. (1913.): *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV-XX*, Zagreb.
2. Bevanda, M. (2001.): *Pedagoška misao u BiH, 1918-1941*. FF Sarajevo.
3. Bogičević, V. (1975.): *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo.
4. Bogičević, V. (1965.): *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba Turske i Austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo.
5. Ćorović, V. (1925.): *Bosna i Hercegovina*, Grafički zavod «Makarije», Beograd.
6. Ćurić, H. (1953.): *Osnovne škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini 1871-1878*, Naša škola.
7. Ćurić, H. (1983.): *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo.
8. Ćurić, H. (1965.): *Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800-1878*, Naučno delo, Beograd.
9. Čturić, L. (1926.): *Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća*, Sarajevo, Gajić, Martić.
10. Jelenić, J. (1990.): *Kultura i bosanski franjevci, I i II 1912/15*, preslik, Svjetlost, Sarajevo.
11. Kristić, I. A. (1955.): *Dvije osnovne škole franjevacu u Kreševu, DP 4/5, sv. 1-4*.
12. Knežević, A. (1884.-5.): *Povjesnica spadajuća na novoimenovani franjevački samostan u Jajcu...*, knj. II.

⁶⁰ Ćurić, H. (1983.): *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 33.

13. Matasović, J. (1930.): *Regesta fojniceusia*, Spomenik Srpske akademije LXVII, drugi razred, 53, Beograd.
14. *Naša škola*, br. 10, Sarajevo, 1950.
15. Pejanović, Đ. (1953.): *Srednje i stručne škole u BiH*, Svjetlost, Sarajevo.
16. Kovačić, A., *Pučko školstvo bosanskohercegovačkih Hrvata do 1878. godine*. Hrvatski narodni kalendar, 1994, HKD "Napredak".
17. Papić, M. (1972.): *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo.
18. Fortis, A. (1974.): *Viaggio in Dalmazia*, I-II (1774.), Sarajevo.

Internetski izvori:

URL:sarajevo.co.ba/staka-skenderova

UDC 373.3(497.6)“1463/1878“

Review article

Accepted: 18th September 2011

Confirmed: 3rd November 2011

THE EDUCATION OF FEMALE CHILDREN IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE OTTOMAN OCUPATION FROM 1463 TO 1878

Snježana ŠUŠNJARA, Doc.Dr.

Faculty of Philosophy, Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

Summary: *The education of female children was a very rare phenomenon in the past of Bosnia and Herzegovina and it caused serious struggles between those who were for and those who were against such education. This article aims to shed some light to this issue. Each period of history had its own arguments and reasons for depriving women from education. During the Ottoman Period children were educated in confessional schools which were at a very low educational level. Religious courses were main school subject as well as reading and writing. Male children were allowed to go to schools but female children were not encouraged to do so. Sometimes in certain texts that deal with the Ottoman Period a few characters of female teachers are mentioned, but no details about their origin or education have been found. Nevertheless, these data prove that women, although not many of them, succeeded to gain certain education or become literate in this period.*

Key words: *the Ottoman Empire, the education of female children, conditions in confessional schools, discrimination of female children, male children were allowed to go to schools*
